

de PvdA). Het derde deel van het boek betreft onder meer het onderwijzerschap (in Zierikzee) en de universiteit (na een promotie in 1961 bij Presser op het standaardwerk *Blauwe en rode jeugd*). Ook begint nu het onderzoek naar de geschiedenis van socialisme en arbeidersbeweging in Nederland waarvoor Harmsen veel en uiteenlopend werk onderneemt (zoals registerwerk, een bibliografie, het *Biografisch woordenboek*, artikelen, overzichtswerken en gedenkboeken voor de vakbeweging). Hiervoor weet hij ook jongeren uit de studentenbeweging te enthousiasmeren. Tegelijk is dit een periode van bezig zijn met de natuur en speciaal de mossenstudie. De samenhang tussen zijn verschillende velden van belangstelling verwoordt hij in 1974 in zijn oratie *Natuur, geschiedenis, filosofie*. Het vierde deel—Harmsen is dan naar Friesland verhuisd en hoogleraar in Groningen—toont zijn betrokkenheid bij de studentenbeweging (met kritische interventies in verband met de politieke koers en geuite opvattingen) en bij een daaruit voortgekomen instelling als uitgeverij SUN. Bovendien schetst dit deel een knap beeld van de vele universitaire verwickelingen (voortdurende reorganisaties vanwege Haags beleid, sociaal-gerichte wetenschapsbeoefening in de fel bestreden vakgroep filosofie en maatschappij, opkomende vrouwenbeweging en vrouwenstudies en blijvende politisering door de CPN die hem uitmaakt voor 'NAVO-professor'). Harmsen die regelmatig over de ontwikkeling van sociaal-politieke bewegingen publiceert, verantwoordde zijn filosofische en historische opvattingen over deze bewegingen en hun denken in 1987 in *Afscheid van de dialectiek* en in 1992 in *Natuurbeleving en arbeidersbeweging*. Mij dunk dat deze autobiografie een origineel stuk werk inhoudt en een afgerond geheel is (ondanks het feit dat Harmsen nog steeds onderzoek verricht, publiceert en bij van alles betrokken is). In de pers trok zijn openhartigheid — hij betoonde in dit boek alleen een zekere discretie en terughoudendheid jegens mensen in zijn naaste omgeving en schreef het niet om zijn 'vriendenkring uit te breiden'; zichzelf spaarde hij wel het minst—veel aandacht (ik telde bijna vijftig recensies en beschouwingen). Aan de veel gehoorde klacht dat het boek geen personenregister bevat (vooral lastig voor diegenen die wilden weten of en hoe zij er in voorkwamen), kan een eind komen wanneer dit in een speciaal nummer van het *Bulletin Nederlandse Arbeidersbeweging* en uitgeverij SUN zal zijn gepubliceerd.

Bob Reinalda

L. Janssen, *Nicolaas, de duivel en de doden. Opstellen over volkscultuur* (Baarn: Ambo, 1993, 320 blz., f59,90, ISBN 90 263 1275 X).

De titel van dit werk en de door Louis Janssen geuite bezorgdheid om het voortbestaan van het feest op 6 december, doen vermoeden, dat het boek gaat over de oorsprong en inhoud van het Sinterklaasfeest. Door deze titel wordt de lezer echter op het verkeerde been gezet. Uitgangspunt zijn wel de controversen rond de persoon en het feest van Sinterklaas, maar de schrijver gaat het er vooral om het spoor van de doden in de vroeg-middeleeuwse christelijke cultuur te volgen. In navolging van de in 1931 verschenen omvangrijke en grondige studie *Nikolauskult und Nikolausbrauch im Abendland* van Karl Meisen, vraagt de auteur zich af wat de heilige en zijn knecht met de duivel en de doden te maken hadden. Hij probeert in zijn werk aan te tonen dat de heilige al in de legenden en de cultus gekoppeld werd aan de duivel en dat dit op zijn laatst in de vijftiende eeuw vertaald werd in volksgebruiken, die zich in allerlei vormen ontwikkeld hebben. Dit wordt op een rommelige manier in de drie delen gepresenteerd.

In deel I gaat hij in op de feesten, gebruiken en maskerades die met Nicolaas verband houden.

Met name worden die van de Klaasomes op Ameland, het Klausjagen in Zwitserland en Sinterklaas in Oostenrijk behandeld.

In deel II wordt de stelling uitgewerkt dat de duivels van deze feesten en maskerades eigenlijk gedemoniseerde doden of doden in duivelsvermomming zijn. Ook heidense goden werden als duivels afgeschilderd. In dit verband wordt vooral de 'Wilde Jacht' met de heidense godin Diana belicht. De Diana-traditie werd in de middeleeuwen in verband gebracht met Nicolaas. Janssen laat zien dat de beide feesten inderdaad dezelfde functie en onderdelen hebben, zoals het nachtelijk bezoek en het heimelijk geschenken geven. Daarnaast bespreekt hij in dit deel ook nog de rol van de doden in Indo-europese feesten, in het Germaanse winterfeest en in oude tradities van nieuwjaarsfeesten. Parallel met de demonisering van de doden in de christelijke cultuur wordt ook die van heksen, kettters, joden en moren uiteengezet. Dit soort zijsporen maakt het geheel er niet overzichtelijker op.

Deel III gaat in op de vraag wat de kerk voor de voorchristelijke dodencultus in de plaats stelde en in welke mate de oude tradities en ideeën doorwerkten in de nieuwe. Door het achterwege blijven van kerkelijke dogmatische uitspraken over de dood, konden de voorchristelijke gebruiken de christelijke praktijk, zowel in het westen als in de orthodoxe kerk, meer beïnvloeden dan eigenlijk de bedoeling was. In de laatste vier hoofdstukken wordt de status van de doden in de religieuze repectievelijk niet-religieuze verhaaltraditie bestudeerd. Weer bewandelt de auteur hiermee paden die de verhaallijn niet ten goede komen.

Het boek is voorzien van een uitgebreid, 21 pagina's tellend notenapparaat, een bibliografie en register. Het register helpt in het vinden van de weg in een overvloed aan, overigens interessante, anekdotes, feiten, namen en gegevens. Maar deze 12 pagina's lange bladwijzer is meer dan nodig om uit de brij van gegevens wijs te worden. De reden van de onoverzichtelijk ogende indeling vormt het gebruik van losse, eerder in volkskundige tijdschriften verschenen artikelen. Een integratie van deze opstellen in een verhelderende opzet en met weglating van de vele zijsporen, zou de leesbaarheid zeker ten goede zijn gekomen. In een slotopmerking komt de auteur nog wel terug op een van de uitgangspunten van het boek, namelijk de hypothese van de gedemoniseerde doden, maar een afrondende opmerking betreffende de Nicolaas uit de titel ontbreekt.

Lianne Damen

L. Giebels, ed., *Zeven eeuwen Rijnlandse uitwatering in Spaarndam en Halfweg. Van beveiliging naar beheersing* (Leiden: Hoogheemraadschap van Rijnland, Hilversum: Verloren, 1994, 190 blz., f40,-, ISBN 90 72381 05 X).

Het renoveren en vernieuwen van het boezemgemaal te Spaarndam en de vervanging van het boezemgemaal te Halfweg, waarbij het oude gemaal de functie van museum kreeg, is voor het hoogheemraadschap Rijnland aanleiding geweest opdracht te geven voor dit werk. Acht schrijvers beschrijven in chronologisch geordende hoofdstukken, aan de hand van archiefstukken van het hoogheemraadschap en de aldaar aanwezige kennis, 700 jaar geschiedenis van deze twee zeer oude boezemgemalen.

L. Giebels geeft in de inleiding een overzicht van hetgeen de lezer kan verwachten en zij maakt melding van de veranderde visie op het ontstaan van het hoogheemraadschap Rijnland sedert het standaardwerk van S. J. Fockema Andreae, 'Hoogheemraadschap van Rijnland', zo'n zestig